

ШЕВЧЕНКІВ СВІТ

УДК 821.161.2–1 Шевч 09

КАЛИНЧУК Алла Миколаївна,
кандидат філологічних наук, старший науковий
співробітник відділу шевченкознавства Інституту
літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України
e-mail: lukasscott@i.ua

«ХУСТИНА» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: СПРОБА КОМПЛЕКСНОГО АНАЛІЗУ

«Хустину» Шевченко написав орієнтовно в кінці червня – у грудні 1847 р. в Орській фортеці. Вперше надруковано у журналі «Народное чтение» (1859. № 3. С. 156–158). Тема твору – доля закоханих в епоху козаччини: героїзм і самопожертва козака й нещастя його коханої. Основна сюжетна колізія – морально-етична: козак залишає свою наречену заради виконання патріотичного обов'язку. У статті розглянуто основні джерела поезії – історичні пісні й думи про прощання козака та його смерть у битві, визначено жанрову приналежність, тему, сюжет, особливості композиції. У висновках наголошено, що тут Шевченко не лише використав окремі мотиви українських народних пісень і дум, а й запропонував цілком оригінальний варіант героїчного епосу.

Ключові слова: жанрове визначення, ліро-епічне віршове оповідання, епічний вірш баладного типу, дума, тема, мотиви твору, його композиція, стилістика історичних пісень, нерівноскладовий думовий вірш, народнопісенний вірш, наратор, орнаментальна думова лексика, троїстість.

Постановка проблеми. Статтю підготовлено у контексті планової наукової теми «Шевченківська енциклопедія: У 6 т.», над якою у 2013 р. закінчив працювати відділ шевченкознавства Інституту літератури НАН України.

Ліро-епічне віршове оповідання Шевченка «Хустина» баладного типу історико-побутового змісту написане орієнтовно в кінці червня – у грудні 1847 р. в Орській фортеці. Джерела тексту: у «Малій книжці» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 121–125) та «Більшій книжці» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 42–44), першодрук у журналі «Народное чтение» (1859. № 3. С. 156–158), публікація в альманасі «Хата» 1860 р.

На засланні Шевченко написав чимало творів, у яких опосередковано наявна історична тематика. Жанрову належність «Хустини» визначали по-різному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед балад цю поезію розглядали Г. Нудьга [9; 107], Є. Ненадкевич [8; 141], М. Бондар [3; 591], віршованим оповіданням «Хустину» вважала Ф. Пустова [10; 129], епічним віршем баладного типу – Ю. Івакін [5; 194], поемою – Л. Білецький [2; 398].

Мета статті – здійснити спробу комплексного аналізу «Хустини» Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Темою, сюжетом, стилістикою «Хустина» пов'язана з українськими народними піснями й думами про прощання козака та його смерть у битві [6; 224]. Наближеним до народної пісні «Ой мала вдова сина сокола» та її варіанта «Старша сестра коня веде», які записав М. Максимович [7; 117. № 37]; [7; 149. № 14], є вступ – опис проводів козака (рр. 1–8). Ф. Колесса у закінченні «Хустини» помітив відгомін народних пісень і дум [6; 225], зокрема «Думи про Івана Коновченка» у записі М. Максимовича [7; 56–57]. Л. Білецький також назвав низку творів, що могли вплинути на аналізовану поезію («Дума про Івана Коновченка», дума «Прощання козака» тощо). Ф. Колесса відзначив іще одну спільну рису народних пісень і твору Шевченка – опис козацького війська, яке повертається з походу й везе покриту хустиною труну загиблого козака (див.: [6; 225]; [7; 149. № 14]). Порівнявши другу частину (сцену проводів юнака до

війська) і закінчення «Хустини» з текстами українських пісень зі зб. М. Максимовича, Ю. Івакін дійшов висновку, що Шевченко «запозичив з народних пісень не просто тему й окремі мотиви твору, а й увесь його образний лад й окремі предметні деталі», серед них і ту, що фіксує козацький звичай: «Везуть труну мальовану, / Китайкою криту» [5; 195].

Тема «Хустини» – доля закоханих в епоху козаччини: героїзм і самопожертва козака й нещастя його коханої. Основна сюжетна колізія у творі – морально-етична: козак залишає свою наречену заради виконання патріотичного обов'язку. Шевченко зобразив трагічну ситуацію: молода дівчина, вірна своєму коханому, чекає козака, на третє літо вона бачить компанійське військо, яке повертається додому, а за ним – жалобну процесію. Читач отримує інформацію про те, що сіделечко понівеченого коня без вершника покрито хустиною, і розуміє, що коханий дівчини загинув у бою.

Композиційно «Хустину» можна поділити на три частини: перша – зачин (рр. 1–18), написаний 8-складовим (4+4) народнопісенним віршем, – розповідь про взаємини «безталанної» дівчини-наймички й сироти-вдовиченка. Уже тут Шевченко вдається до стилістики історичних пісень, традиційно уподібнюючи битву весіллю (якого не дочекалися закохані). Простір дії незмірно розширюється: від посиденьок у «вдівоньки» – до збурення «славної України».

У другій частині – розвиток дії (рр. 19-34): проводи «сіроми» до компанійського війська, дівчина три роки чекає коханого, – домінує стиль народних дум із мотивами спорядження козака до війська й прощання його з коханою, розповідь спирається на імітацію нерівноскладового думового вірша, непарні рядки мають 10-12 складів; наступні два відтинки – рр. 35-38 – 14-складовик (8+6), рр. 39-44 – 8-складовик (4+4). Поет звертається до орнаментальної думової лексики («славні компанійці», «сурми-труби вигравали», «шаблю золотую і рушницю-гаківницю»), уживає символічну троїстість («три поля, три милі»; і далі – «на третє літо» вернулися; три війська за труною).

Третя частина, сюжет якої побудовано на спадній градації, – кульмінація й розв'язка (рр. 45-72): від руху «трьох військ» до промовистої деталі – хустини – народнопоетичного символу, що асоціюється і з коханням та надією на щастя, і зі шлюбом, і зі славою козацькою. Епізод повернення козака в домовині написано народнопісенним 14-складовиком із порушеннями ритміко-синтаксичної системи, зокрема перенесеннями. Героїзм загиблого засвідчують урочистість ритуалу, шана, яку виявляють побратими, промовисті предметні деталі – порубана зброя зі слідами козацької крові, розбиті копита вороного коня, і – катастрофічна для дівчини хустина, якою покрито його сідло. Розповідач-наратор відкрито висловлює співчуття безталанній дівчині-сироті риторичним зверненням: «Не дивися, безталанна, – / Везуть тобі лихо».

Вагомих змін зазнав текст твору в процесі переробки: власні імена персонажів Шевченко замінив знеособленими визначеннями (Катерина – «безталанна», «сиротина», Іван – «сирота», «неборак», «сірома»), створивши узагальнені образи незахищеної бідноти. Поет підкреслив вірність у коханні, сердечність і тривалість почуттів закоханих. Дівчина вишила козакові хустину на весіллі, а віддала її перед його від'їздом до війська, «щоб згадував на чужині». Юнак, пішовши до війська добровільно, загинув у бою. Він свідомо пожертвував особистим щастям заради загального добра; здобувши славу в бою, помер як герой (тим самим поет звеличив подвиг козацтва). Тут властива творчості Шевченка проблема етичного вибору «розчинилася» в сюжеті твору [5; 196].

Висновки. У «Хустині» Шевченко не лише використав окремі мотиви українських народних пісень і дум, а й запропонував цілком оригінальний варіант героїчного епосу.

Список використаної літератури

1. Багрій О. Т. Г. Шевченко / О. В. Багрій. – Х., 1930. – Т. 1 : Оточення. Мотиви творчості. Стиль. – 265 с.
2. Білецький Л. «Хустина» [Стаття] // Шевченко Т. Кобзар : У 4 т. / Т. Шевченко. – Вінніпег, 1953. – Т. 3. – С. 398 – 402.
3. Бондар М. Жанрова система поезії Шевченка /М. Бондар // Шевченківська енциклопедія : У 6 т. – К., 2012. – Т. 2. – С. 585 – 594.

4. Івакін Ю. Поезія Шевченка періоду заслання / Ю. О. Івакін. – К., 1984. – 237 с.
5. Івакін Ю. «Хустина» // Івакін Ю. О. Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії 1847 – 1861 рр. / Ю. О. Івакін. – К., 1968. – С. 57 – 60.
6. Колеса Ф. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка // Колеса Ф. М. Фольклористичні праці / Ф. М. Колеса. – К., 1970. – С. 172 – 326.
7. Максимович М. Украинские народные песни / М. Максимович. – М., 1834. – Ч. 1. Кн. I/III. – 180 с.
8. Ненадкевич Є. «Хустина» // Ненадкевич Є. О. З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка. Редакційна робота над творами 1847–1858 рр./ Є. О. Ненадкевич. – К., 1959. – С. 141 – 142.
9. Нудьга Г. Українська балада : [З теорії та історії жанру] / Г. А. Нудьга. – К., 1970.
10. Пустова Ф. Жанрове багатство «Кобзаря» / Ф. Пустова // Збірник праць 17 наукової шевченківської конференції. – К., 1970. – С. 104 – 140.

References

1. Bagriy, O. V. (1930). *T. G. Shevchenko: Vol. 1*. Kharkiv. (in Ukr.)
2. Biletsky, L. (1953). “Kerchief”. *Shevchenko T. Kobzar: Vol. 3*. Winnipeg. 398-402 (in Ukr.)
3. Bondar, M. (2012). Genre system of Shevchenko’s poetry. *Shevchenko encyclopedia. Vol. 2*. Kyiv. 585-594 (in Ukr.)
4. Ivakin, Yu. O. (1984). *Shevchenko’s poetry of the exile period*. Kyiv (in Ukr.)
5. Ivakin, Yu. O. (1968). “Kerchief”. *Comment to Shevchenko’s “Kobzar”*. *Poetries from 1847 to 1861*. Kyiv. 57-60. (in Ukr.)
6. Kolesa, Ph. M. (1970). Studies on Shevchenko’s literary works. *Folklore studies*. Kyiv. 172-326 (in Ukr.)
7. Maksymovych, M. (1834). *The Ukrainian folk songs: Part 1. Vol. I/III*. Moscow (in Russ.)
8. Nenadkevych, Ye. O. (1959). “Kerchief”. *From Shevchenko’s literary laboratory. Editorial work on the literary works of 1847th – 1858th years*. Kyiv. 141-142. (in Ukr.)
9. Nudga, G. A. (1970). *The Ukrainian ballad: From the theory and history of the genre*. Kyiv. (in Ukr.)
10. Pustova, Ph. (1970). The genre wealth of “Kobzar”. *Collection of studies of the 17th Shevchenko scientific conference*. Kyiv. 104-140. (in Ukr.)

KALYNCHUK Alla Mykolayivna,

PhD (Candidate of Philology), senior research fellow Shevchenko Studies Department,
Shevchenko Institute of Literature National Academy of Sciences of Ukraine
e-mail: lukasscott@i.ua

«HUSTYNA»: AN ATTEMPT OF THE COMPREHENSIVE ANALYSIS.

«Hustyna» was written by Shevchenko approximately at the end of June - December of the 1847th year in Orsk fortress. This masterpiece was published at the first time in the magazine «Narodnoe chteniye» (1859. № 3. P. 156-158). The issue of the literary work is destiny of lovers in the era of the Cossacks: heroism and self-sacrifice of Cossack and misery of his beloved. The main plot conflict is moral and ethical: Cossack leaves his bride for the fulfillment of patriotic duty. The article deals with the main sources of poetry such as historical songs and ballads of Cossack’s farewell and his death in battle; genre, theme, plot, specialty of the composition are defined. In conclusions the stress is put not only on the usage of various motifs of Ukrainian folk songs and thoughts, but it’s accented that Shevchenko has offered absolutely original version of the heroic epic.

Keywords: genre definitions, poetical lyric-epic narrative poem, epical ballad type, дума, theme and motifs of the literary work, its composition, style of the historical songs, non-duma verse, folk-song poem, narrator, ornamental дума vocabulary, three aspects definition.

Одержано редакцією 9.09.2015
Прийнято до публікації 22.12.2015